

Filip Budić

Prapovijesni Kikladi Kulture ranog brončanog doba na kikladskom otočju u Grčkoj

Autor: Helena Tomas

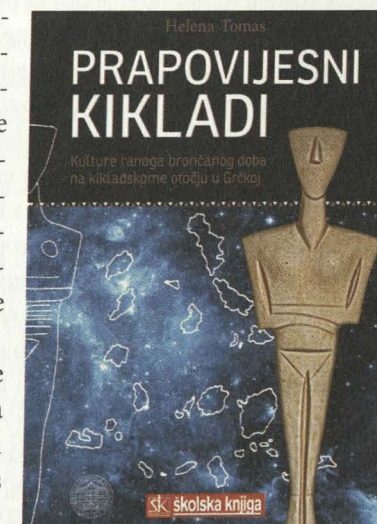
Nakladnik: Školska knjiga, Zagreb 2016.

Broj stranica: 457+

Knjiga *Prapovijesni Kikladi* obimni je rezultat višegodišnjeg rada Helene Tomas, izvanredne profesorice na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Velik posao opaža se u bogatom sadržaju koji prati opsežna bibliografija. Tekst prati 450 impresivnih fotografija kikladskog krajolika i raznovrsnog arheološkog materijala. Na odmjeren način autorica prezentira stručnu temu, kikladsko brončano doba, i objedinjuje ju s atraktivnim likovnim materijalom.

U redcima se može uočiti da monografija nije samo knjižnički rad. Uključena su brojna vlastita iskustva i saznanja stečena od kolega. Autorica ih je iskoristila kako bi što bolje upoznala čitatelje s egejskim svijetom. Brojne su bilješke dobar početak za istraživanje u području brončanodobne arheologije, ali i za druge srodne grane i struke. Također, iscrpna bibliografija koja sadrži više od tisuću naslova korisna je baza za detaljnije informacije o specifičnim temama egejskog brončanog doba.

Većina sadržaja prilagođena je svakom čitatelju, a osobito studentima humanističkih znanosti. Zato je knjizi s pravom odobren status sveučilišnog udžbenika. U četrnaest poglavlja detaljno su raspravljani raznovrsni aspekti kikladskog brončanog doba. Sve su cjeline pomno strukturirane, a lako snalaženje u sadržaju poboljšava kvalitetna oprema na kraju knjige: popis kratica, sažetak o transliteraciji grčkog alfabeta, kazalo fotografija, pojmova i imena.

U prvom poglavlju, pod naslovom *Kikladska civilizacija ili skup kikladskih kultura?*, autorica uvodi čitatelja u bujan svijet egejske prapovijesti. Opisana su doajenska istraživanja s kraja 19. i početka 20. stoljeća, tijekom kojih su se istaknuli velikani arheološke sruke Heinrich Schliemann i sir Arthur Evans. Uvodne note posvećene su problemu terminologije – treba li fenomen ranog brončanog doba na Kikladima nazvati civilizacijom ili kulturom? U raspravi iskaču interpretacije koje su predložili autoriteti egejske prapovijesne arheologije poput Christosa Tsountasa ili sir Colina Renfrewa. Prvo poglavlje sadržava zanimljivu digresiju o zloglasnom pljačkanju kikladskih lokaliteta kroz povijest, o ilegalnoj trgovini antikvitetima te o učestalom krivotvorenju vriednih nalaza. Na koncu su pobrojani svjetski muzeji u čijim se zbirkama mogu pronaći brončanodobni nalazi s Kiklada.

U sljedećem poglavlju raspravlja se o etimologiji i mitologiji te zemljopisnim i klimatskim obilježjima. Autorica piše o podrijetlu imena Kiklada i znamenitim grčkim mitovima vezanim za bajkoviti arhipelag. Slijede geografske karakteristike, poput današnjih površina otoka, suvremene političke organizacije te kratkih napomena o flori i fauni. Klimatski karakter može se opisati u svega nekoliko riječi – duga, vruća i suha ljeta te kratke, umjerene i kišne zime.

U trećem se poglavlju saznaje o povijesti istraživanja na kikladskom otočju. Nakon amaterskih pothvata koji započinju s putopiscima i avanturistima još u 15. vijeku, spomenuta su važnija arheološka iskopavanja od 19. stoljeća pa do danas. U apendiksima se nalaze životopisi četvorice velikana egejske arheologije Christosa Tsountasa, Spiridona Marinatosa, Christosa Doumasa i sir Colina Renfrewa.

Sljedeće poglavlje nosi naslov *Kronologija*. Nakon Evansove kronološke tablice kretskog brončanog doba, autorica spominje važnije intervencije koje su rezultirale suvremenom periodizacijom grčke prapovijesti. Slijedi kratak opis kikladskih brončanodobnih kultura i njihovih osnovnih karakteristika. One su pomno uspoređene sa sinkronim fenomenima na Kreti, grčkom kopnu i zapadnoj obali Male Azije.

U petom poglavlju autorica piše o prirodnim resursima – najvažnijim čimbenicima razvoja kikladske kulture. Tu se prije svega ističu visokokvalitetni kamen, odnosno slavni parski i nakšanski mramor, te vulkansko staklo (opsidijan) koje većina autora smatra najboljim pokazateljem distribucije u ranoj prapovijesnoj Egeidi. Govori se i o metalima, a ponajviše o srebru, olovu, bakru i željezu, čije su rudače rani stanovnici Kiklada vadili na otocima Serifu, Kitnu i Sifnu.

U sljedećim poglavljima započinje povijesno-arheološki pregled. Tako je šesta cjelina usmjerena na prve stanovnike Kiklada. Sporadični nalazi iz egejskog prostora potječu s Krete i pripadaju razdoblju paleolitika. Stanovništvo se ubrzo povećava pa se stalni nalazi mogu pratiti tijekom neolitičkog perioda. Autorica je zato spomenula nekoliko modela čiji je cilj interpretirati podrijetlo kikladskog stanovništva. Sljedeće je potpoglavlje posvećeno procesu naseljavanja otočja u kojem treba izdvojiti četiri važna čimbenika: društvenu i „političku” motivaciju, potragu za resursima, poznavanje pomorske tehnologije i razvoj navigacije. Potom slijedi opis neolitičkih fenomena kao što su

kultura Saliagos i kultura Kefala, a sadržaj je upotpunjen informacijama o najvažnijim lokalitetima. Valja naglasiti da je poglavlje opremljeno izvrsnim fotografijama arheoloških lokaliteta i nalaza ovog perioda od kojih pažnju privlače tzv. debela dama sa Salijaga i sjedeća kasneolitička figurina iz Sangrija na otoku Naksu.

Sedmo poglavlje nosi naslov *Kikladi: rođenje civilizacije*. Sadržava važne interpretacije o usponu kikladskog otočja tijekom kasnog neolitika. Spominje se dominantna uloga trgovine s grčkim kopnom i Malom Azijom koja je posljedično rezultirala većim valom naseljavanja. Taj val unosi novi repertoar proizvoda poput vune, tekstila te vjerojatno maslinova ulja i vina. Time je rođen međunarodni duh koji prema mišljenju istaknutih autora utječe na stvaranje fenomena koji podrazumijevamo pod pojmom kikladska civilizacija.

Sljedeća je cjelina koncentrirana na brončanodobna naselja i nastambe na Kikladima. Saznaje se da klima i geografske okolnosti znatno utječu na formiranje životnog prostora. Na taj se dio nadovezuje demografska procjena za brončano doba koju su predložili John Cherry i Colin Renfrew prema dosadašnjim arheološkim saznanjima. Nadalje, autorica piše o građevinskom materijalu i obilježjima naselja. Opisane su promjene i posebnosti određenih perioda, a zatim se poimence obrađuju lokaliteti gdje je očuvana stambena ili fortifikacijska arhitektura. Stručni arheološki sadržaj upotpunjuju atraktivne fotografije lokaliteta te crteži i modeli. Poglavlje završava opisom najintrigantnijeg naselja Daskalio-Kavos na otoku Keru. Taj se ranobrončanodobni centar izdvaja zbog potencijalnog „hodočasničkog” karaktera i dragocjenog arheološkog materijala iz grobnog i stambenog konteksta.

U devetom poglavlju raspravlja se o grobljima i pogrebnim običajima. Detaljno su predstavljeni smještaj i veličina kikladskih ukopnih mjesta. Kroz analizu grobnog sadržaja spomenute su interpretacije o društvenoj hijerarhiji. Arhitektura grobova promatra se i u kronološkom okviru unutar definiranih kultura. U narednim cjelinama slijedi detaljan opis arheološkog materijala ranobrončanodobnih grobova.

U desetom poglavlju govori se o mramornim posudama. Njihovu tipologiju prate kvalitetne fotografije i crteži znamenitih nalaza. Svakako treba naglasiti raznovrsne oblike, od jednostavnih paleta do vješto oblikovanih kandila i zoomorfni posuda.

Na sličan je način prezentirano jedanaesto poglavlje o keramičkim oblicima. Oni su jedan od najboljih kronoloških indikatora i pokazatelja kulturnog identiteta Kiklada u brončanom dobu. To prikazuje odlična tablica u kojoj su forme podijeljene po stilsko-periodizacijskim odlikama. Od brojnih maštovitih oblika, valja izdvojiti elegantne „posude za umak” i znamenite tave čija je namjena i dalje predmet brojnih arheoloških rasprava.

Dvanaesto poglavlje posvećeno je mramornim figurinama – najatraktivnijim i najrepresentativnijim nalazima brončanodobnih Kiklada. Logično je da im autorica pruža mnogo mjesta u knjizi, jer kako piše Colin Renfrew te se umjetnine zasljepljujuće jednostavnosti s pravom smatraju kikladskim čudom. Međutim, nije oduvijek bilo tako.

U potpoglavlju o percepciji figurina kroz povijest, doznaje se o svojevrsnoj estetskoj revoluciji, čemu su ponajviše pridonijeli kubistički umjetnici. Nakon toga započinje velik interes za ove vrijedne predmete, a neki lokaliteti su posljedično tome bili sustavno pljačkani. Najteže su stradale grobne cjeline – do tada netaknute više od dva tisućljeća. Autorica piše iscrpno o izgledu, materijalu, tehnologiji i ukrašavanju figurina koje mogu biti od sasvim malih dimenzija pa sve do više od metra u visini. Detaljno je objašnjena kronologija, a potom slijedi opis tipova od neolitičkog razdoblja do posljednje faze ranog brončanog doba. Posebnu pažnju plijene elegantne figurine tipa Dokatismata i kompleksni primjerci poput držača pehara, svirača harfe, svirača frule ili mislioca. U kraćim potpoglavljima može se saznati više o slavnoj ostavi s otoka Kera i o suvremenoj percepciji ovih jedinstvenih oblika svjetske umjetnosti.

U trinaestom poglavlju glavna je tema metalurgija. Nakon uvoda o razvoju obrade metala u Maloj Aziji i jugoistočnoj Europi, raspravlja se o njezinu širenju na egejsko područje. Ranokikladski metalni nalazi uglavnom su bakreni ili brončani, dok su zlatni izuzetno rijetki. Većina pronađenih predmeta pripada nakitu, oružju, oruđu ili potrepštinama za osobnu higijenu. Najpoznatiji primjerci raznovrsnih oblika mogu se pomnije promotriti u slikovnom prilogu. Poglavlje završava raspravom o tezi da je metalurgija odigrala ključnu ulogu u stvaranju međunarodnog duha ranobrončano-dobne kikladske civilizacije.

Sjedeće je poglavlje koncentrirano na plovidbu i prekomorsku trgovinu. Spomenute su najranije plovidbe Egejskim morem tijekom gornjeg paleolitika koje dokazuju tragovi melskog opsidijana u pećini Franhti na Peloponezu. Diskutira se o mogućim rutama ranokikladskih plovidbi i vrsti jednostavnih plovila. Nameće se kompleksno pitanje nautičkih umijeća i savladavanja prirodnih sila koje utječu na navigaciju. Intenzivna prekomorska razmjena vidi se u raznolikom arheološkom materijalu brončanog doba. Time je otvorena mogućnost da je prije minojske postojala i kikladska talasokracija.

Pretposljednja cjelina usmjerena je na problem društvene organizacije. Autorica se slaže s većinom autora da je na tako složeno pitanje teško je ponuditi konkretan odgovor. U brojnim radovima predložene su grubo modelirane interpretacije o identitetu, jeziku, društvenoj stratifikaciji i potencijalnoj političkoj organizaciji. Ne izostaje ni osvrt na pitanja religije, ideologije i značenju umjetnosti na brončanodobnim Kikladima.

Posljednje poglavlje opisuje degradaciju kikladske civilizacije. Na kraju 3. tisućljeća prije Krista primjećuju se promjene u arheološkom materijalu. Iako za razloge velikih društvenih promjena nema pouzdanih dokaza i argumenata, među zapažene se prijedloge ubrajaju pretjerana eksploatacija zemlje, klimatski poremećaji ili potencijalna epidemija. Početkom novog tisućljeća kikladsko otočje započinje život u novim epohama. Na njih snažno utječu populacije s Krete, a zatim s grčkog kopna. Takozvano srednjekikladsko i kasnokikladsko razdoblje karakterizira snažan upliv novog materijala. Oba su razdoblja predstavljena u najvažnijim crtama. Time se najavljuje pripadnost Kiklada dvama novim brončanodobnim fenomenima, prvo minojskoj, a zatim mikenskoj civilizaciji.

Obimni sadržaj završava upečatljivim epilogom. U kratkom osobnom iskustvu autorica otkriva veliku strast prema Egejskom moru, a napose prema kikladskom otočju. Ne čudi da inspiracija za toliki posao leži u ljubavi i velikoj povezanosti s prostorom Egeide. Promatrajući fotografije lokaliteta, otoka ili pak morske pučine, vidi se da svaka od njih govori neku svoju priču prepunu avantura i uspomena.

Nakon što uzme knjigu u ruke, čitatelj će sasvim sigurno ostati inspiriran Kikladima i naučiti mnogo o ranobrončanodobnom periodu Grčke. *Prapovijesni Kikladi* znatno pomažu studentima i struci, jer sadržaj nudi brojne informacije iz strane znanstvene produkcije koja je u Hrvatskoj inače teže dostupna. Nema sumnje da će knjiga stvoriti i nekoliko novih *islomana* koji će se, poput autorice, zaljubiti u Kiklade i njihovu baštinu na prvi pogled.